

УДК:339.13.012.1:338.439.02(477)
JEL: L51, O29

КРИНИЦЬКА О.О.

к.е.н., ст.викладач кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки
Одеської національної академії харчових технологій
вул.Канатна 112, м.Одеса, 65039
E-mail:krinitskaia@ukr.net

ІСТОРИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

В статті розглянуті історичні тенденції становлення продовольчої політики, зокрема в контексті захисту прав споживачів в країнах Європейського Союзу. Наголошується про необхідність запровадження прогресивного зарубіжного досвіду її формування для України. Обґрунтовано використання заходів по дотриманню продовольчої безпеки якості продуктів харчування як основи підвищення життєдіяльності суспільства. Зокрема вдосконалення потребує процедура сертифікації продуктів та належна нормативна підтримка у вигляді закону. Визначається, що продовольча політика охоплює широкий спектр національних, економічних, соціальних, демографічних факторів та повинна формуватись за допомогою розробки й реалізації комплексу заходів, спрямованих на розширення виробництва власної продовольчої продукції та створення необхідної виробничої, інституціональної інфраструктури для сталого забезпечення населення продуктами харчування.

Ключові слова: продовольча політика, захист споживачів, продовольча безпека, продукти харчування.

KRYNYTSKA O.O.

Phd of Economics, Senior lecturer at the department of economic theory and financial and economic security
Odessa National Academy of Food Technologies
St. Canatna 112, Odessa, 65039
E-mail: krinitskaia@ukr.net

HISTORICAL TRENDS OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE FIELD OF FORMATION OF FOOD POLICY OF UKRAINE

The article deals with the historical tendencies of the formation of food policy, in particular in the context of consumer rights protection in the countries of the European Union. It is emphasized on the necessity of introducing a progressive foreign experience of its formation for Ukraine. The use of measures to ensure food security and quality of food as a basis for raising the social life of the society is substantiated. To characterize the evolution of food policy development, it should be noted that the laws that form the basis of the protection of consumer rights have existed for more than a century, but this process began to develop more actively only at the end of the 19th century in the United States and in Europe. This was the result of an industrial revolution. Most countries in Western Europe began to develop comprehensive legislation in this direction in the post-1950 period. Initially these were legislative acts - specific laws aimed at addressing specific issues, such as advertising, improving consumer information through packaging for industrial and food products, as well as basic safety requirements. For Ukraine, it is necessary to introduce the experience of the EU as an important vector for the formation of modern food policy on an innovative basis. The main drivers of this process should be: development of the National Concept of Food Policy of Sustainable Consumption; formation of the conscious mentality of ecologically balanced consumption and production; intensification of effective levers of transition to sustainable consumption and production; Further development of sectoral partnership and international support in this context. Although the technological base of the economy can not provide an adequate response to the challenges of today, and economic growth in Ukraine faces numerous constraints, the national economy needs to adapt to the requirements of competition in regional and global markets, which means improving production efficiency, increasing the level of knowledge economy through the massive introduction of innovation, the promotion of new types of business, the introduction of environmental production standards. Covering a wide range of national, economic, social, and demographic factors, food policy must be developed through the development and implementation of a set of measures aimed at: expansion of production of own food products.

Keywords: food policy, consumer protection food safety, food.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Вважається, що якість продукції та послуг національного виробника грає першочергову роль у визначенні рівня життя в країні, її конкурентоспроможності на міжнародному ринку, стабільності національної грошової одиниці тобто є чинником формування продовольчої політики. Тенденції сучасного споживання продуктів харчування населенням України лише підтверджують небезпечність існуючої продовольчої проблеми для нормального життя та відтворення людини, соціальної стабільності в суспільстві. Тому на сьогоднішній день не втрачають актуальності питання по забезпеченню якості продовольчих товарів на вітчизняному ринку та захисту прав споживачів від можливих загроз, особливо з огляду інституціональної спроможності щодо формування продовольчої політики з забезпечення сталого споживання і виробництва.

Аналіз останніх публікацій по темі. Дослідженню проблем та сутності продовольчої безпеки в напрямі формування якості харчової продукції та захисту прав споживачів присвячені праці таких науковців як: Є Барбера, В. Портера, Т. Михальські, І. Лукінова, В. Гейця, О. Ільїної, Д. Крисанова та інших, що зазначають на необхідності забезпечення належного стану і якості продукції та потребують узгодження процедур і вимог по її сертифікації, гарантування безпечності споживання з метою підвищення загального добробуту та рівня життєдіяльності населення [1-5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні існує велика кількість інформації різних вітчизняних і закордонних джерел щодо регулювання ринку споживчих товарів, яка може бути використана для виявлення актуальних даних по вивченню міжнародного досвіду для застосування в сфері продовольчої політики України в контексті її входження в Європейський простір. Таким чином існує необхідність наукового дослідження, у якому питання впливу історичного досвіду на формування продовольчої політики України висуватиметься на передній план та потребує подальшого наукового пошуку та ґрунтовного дослідження в цьому напрямі.

Формулювання цілей дослідження. Мета статті полягає у здійсненні теоретичного узагальнення щодо еволюції і місії продовольчої політики провідних держав світу для захисту прав споживачів з безпеки продуктів харчування та можливості використання такого досвіду в сфері її формування в Україні.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Для характеристики еволюції розвитку продовольчої політики слід зазначити, що закони які формують основу захисту прав споживачів, існують уже понад століття, однак більш активно цей процес почав розвиватися лише наприкінці 19-го сторіччя у США та у Європі. Це стало результатом промислової революції. Більшість країн у Західній Європі почали розвивати комплексне законодавство в цьому напрямі у період після 1950 року. Спочатку це були такі законодавчі акти – конкретні закони, спрямовані на вирішення окремих питань, наприклад, реклами, вдосконалення інформування споживачів через упаковку на промисловій і харчовій продукції, а також основних вимог безпеки. Поступово виникла ідея створення визнаного переліку споживчих прав, а також узгодженого комплексу законодавства та органів для його втілення. В результаті цього, протягом останніх років країни, які вперше приймали закони на захист прав споживачів, використовували широкомасштабні акти, які поширювалися на багато аспектів захисту прав споживачів. Такий підхід використовували країни, які здійснювали перехід від планової економіки (включно з тими, які зараз є членами Європейського Союзу), але його також використовували у багатьох країнах, що розвиваються, у Латинській Америці та Азії, де на формування споживчої політики спочатку звертали мало уваги [6].

Ідею про перелік прав споживачів уперше запропонував Президент Кеннеді у своєму зверненні до Конгресу США 15-го березня 1962 року. Цю дату міжнародний споживчий рух згодом прийняв як Міжнародний день прав споживачів, а ЄС ухвалив її як День споживача у Європі. На сьогодні в ЄС існують загальноєвропейські закони (Директиви), які повинні втілюватися через законодавство окремих країн. З іншого боку, Директиви визначають загальні вимоги, які повинні виконувати країни, а не окремі національні закони. Через це досі існують значні відмінності у структурі споживчого законодавства та інститутів, які забезпечують його виконання. У деяких країнах виконання законів щодо безпеки споживачів покладено на місцеві органи влади, в інших – на місцеві відділи національних органів.

Головною метою заходів, здійснюваних у ЄС, повинно бути забезпечення узгодженості між країнами, головним чином, шляхом встановлення мінімальних вимог щодо конкретних аспектів захисту прав споживачів щодо дотриманням норм продовольчої безпеки. За умов ринкової

економіки, інтереси споживачів частково забезпечуються завдяки ефективному функціонуванню ринку. Відповідно, одна зі складових частин захисту споживачів – це закони та інститути, спрямовані на розвиток і врегулювання конкуренції і недопущення зловживань своїм положенням на ринку з боку виробників. Причина цього полягає в тому, що конкуренція підвищує ефективність, а відповідно – конкурентоздатність на міжнародних ринках, тим самим сприяючи експорту та створюючи труднощі для імпортерів.

Спочатку захист прав споживачів не розглядався як окреме питання у ЄС. Від середини 1970-х років і надалі ситуація поступово змінювалася, але лише з прийняттям Маастрихтської угоди 1993 року стало можливими приймати Директиви щодо споживчих прав, які не стосуються безпосередньо ринкової інтеграції чи гармонізації. Це призвело до створення у структурі Європейської комісії окремого Директорату споживчої політики. Пізніше до сфери його відповідальності увійшли також питання охорони здоров'я та безпеки харчової продукції, і зараз цей орган відомий як Генеральний директорат Європейського союзу з питань охорони здоров'я та захисту прав споживачів - DG SANCO.

Різні Директиви вимагають, щоб усі товари були настільки безпечними, наскільки це можливо, і містити відповідні критерії, яким продукція повинна відповідати для забезпечення цього. Виробники та імпортери несуть відповідальність за безпеку товарів, які вони продають. У кожній країні повинні існувати органи, відповідальні за перевірку відповідності вимогам і виведення небезпечної продукції з ринку. Європейське управління контролю за якістю харчової продукції (European Food Safety Authority), створене у 2002 році має саме за мету здійснення контролю за проблемами та небезпечними факторами у сфері харчової продукції. Також в ЄС існує загальний закон, який стосується безпеки продукції – Директива щодо загальної безпеки продукції, що містить певні критерії:

- відповідність європейським стандартам охорони здоров'я, продовольчої безпеки та якості продукції, які були ухвалені як національні стандарти;
- відповідність іншим чинним національним стандартам, керівним документам ЄС, кодексам ведення бізнесу;
- відповідність обґрунтованим очікуванням споживачів.

Таким чином, можна констатувати, що в Європейському Союзі є могутня система захисту прав споживачів, яка передбачає захист від споживання харчових продуктів, які можуть становити загрозу їх життю та здоров'ю[7]. Реалізувати харчові продукти без підтвердження їх безпечності відповідними документами, виданими або визнаними в межах ЄС, через ринкову мережу неможливо. В ЄС діють 84 органи з сертифікації харчових продуктів (в тому числі в Англії – 23, в Німеччині – 10, в Іспанії – 10), висновки яких вселяють довіру населенню щодо якості та безпечності харчових продуктів.

Жорсткий контроль за імпортованими харчовими продуктами на законодавчому рівні встановлений у США. Канада, Австралія та Японія мають подібні системи контролю за імпортованою продукцією взагалі. Постачати харчові продукти на їх ринки без ретельного контролю з боку уповноважених державою органів неможливо.

Якщо продукція створює проблеми, пов'язані з безпекою, виробники зобов'язані надавати інформацію споживачам, а також відкликати таку продукцію з ринку, якщо це необхідно. Дистриб'ютори повинні також вести належний облік для забезпечення можливості відслідковування продукції (а також шляхів походження продукції або дефектних компонентів), моніторингу продукції на предмет ризиків, а також поширення інформації стосовно можливих проблем.

З боку уряду повинен бути призначений орган, який несе відповідальність за моніторинг і забезпечення виконання вимог безпеки, і який також:

- здійснює ринковий нагляд, беручи та перевіряючи зразки продукції;
- вимагає розміщення попереджувальної інформації у випадках, коли вживання продукції пов'язане з ризиком;
- вживає заходів у випадку виникнення проблем – вимагаючи тимчасового призупинення продажів продукції або повного її виведення з ринку;

– створює можливості та механізми подання скарг споживачами щодо потенційно шкідливої продукції, або щодо подання інформації про фактичні інциденти, пов'язані з невідповідним рівнем безпеки.

ЄС розвиває також інші програми продовольчої політики, спрямовані на підвищення безпеки. Роботу щодо продукції проводять спеціалізовані європейські органи стандартизації – Європейський Комітет стандартизації (CEN) і Європейський Комітет з електротехнічних стандартів (CENELEC), які, у свою чергу, тісно співпрацюють із міжнародними органами стандартизації, такими як Міжнародна організація по стандартизації (ISO) та Міжнародна електротехнічна комісія (IEC). ЄС надає грант групі, яка представляє споживачів у переговорах стосовно стандартів – Європейській асоціації координування споживчого представництва у процесах стандартизації (ANEC), яка розташована у Брюсселі. Європа також бере активну участь у роботі глобального органу стандартизації харчової продукції - *Codex Alimentarius*, що може вживати заходів загальноєвропейського масштабу з метою виведення небезпечної продукції з ринку, а основними процедурами її роботи є попередження щодо якості продуктів харчування.

Створене у 2002 році Європейське управління контролю за якістю харчової продукції (European Food Safety Authority) направлено на здійснення контролю за проблемами та небезпечними факторами у сфері харчової продукції по всій Європі і забезпечує належну рівновагу між інтересами споживачів і виробників. Було прийнято рішення про те, що сувора відповідальність (тобто, яка не передбачає аргументації на підставі аспектів технологічного розвитку) обмежуватиме розвиток нової продукції і відвертатиме кошти, що витрачаються на дослідження, на страхування від претензій щодо компенсацій (виробники звичайно закладають у вартість певні кошти як страхування на випадок відповідальності за продукцію) [8]. Національним урядам дозволено застосовувати суворіші закони щодо відповідальності за продукцію, якщо вони вважають це за потрібне, але лише Люксембург і Фінляндія вилучили положення про можливість аргументації на підставі аспектів технологічного розвитку. У Німеччині існують агентства, що повністю фінансуються державою, створені з метою представництва споживачів у процесі розробки політики, а також для управління загальнонаціональною мережею консультаційних центрів. У деяких країнах також існують важливі спеціалізовані групи, що фінансуються за рахунок держави, які представляють інтереси споживачів. Такі органи розробляють політичні рішення та забезпечують виконання законів. У деяких країнах виконання законів щодо безпеки споживачів покладено на місцеві органи влади, в інших – на місцеві відділи національних органів.

Європейські споживчі організації співпрацюють двома способами. Переважна більшість їх є членами Європейської споживчої організації (*Bureau Europeen des Unions de Consommateurs – BEUC*), яка розміщується у Брюсселі. Це політичний і лобістський орган, покликаний представляти точку зору споживачів перед керівними органами Європейського Союзу – Єврокомісією, Парламентом і Радою Міністрів. BEUC частково фінансується Єврокомісією, а також за рахунок членських внесків від організацій, які входять до неї. Вона брала участь у підготовці всіх Директив, направлених на дотримання якості і безпеки продукції, зокрема харчової. Вони також співпрацюють у структурі Групи міжнародних досліджень і тестування (*International Consumer Research and Testing*), створеної з метою координації проведення спільних тестів, під час яких продукція, що продається у декількох країнах, випробовується один раз, а результати тестування повідомляються через різні організації [2]. Це дозволяє значно скоротити витрати, забезпечуючи при цьому наявність інформації для споживачів у всьому світі. Таким чином, міжнародні та національні практики дотримання продовольчої безпеки базуються на визнаних в усьому цивілізованому світі принципах і засадах, дотримання яких гарантує країнам успішне інтегрування до спільної системи цінностей – прав людини на якісне та безпечне харчування, а також стимулювання громадської активності споживачів, що безумовно має підтримуватись політикою держави.

Отже, для України необхідно впроваджувати досвід ЄС як важливого вектору формування сучасної продовольчої політики на інноваційних засадах. Якщо розглядати еволюцію цього процесу в Україні, то прийнятий 12 травня 1991 року Закон України „Про захист прав споживачів”, також надав нового імпульсу розвитку споживчого руху в державі і закріпив юридичну основу для захисту прав споживачів [9]. Адже роль держави у процесі розвитку споживчого ринку є дуже важливою. Причинами, що обумовлюють необхідність поєднання

механізму саморегуляції споживчого ринку України з його державним регулюванням, є такі: нагальна потреба забезпечення якісних змін в домінуючих сферах розвитку споживчого ринку відповідно до світової практики та з врахуванням національних реалій, невідповідність існуючих кількісних та якісних параметрів споживчого ринку вимогам стратегії економічного зростання; слабкість ринкових регуляторів; відсутність важливих макроекономічних умов для ефективного розвитку споживчого ринку; необхідність подолання глибоких деформацій, що виникли на стартовому етапі трансформаційного процесу; важливість становлення цивілізованого споживчого ринку для формування європейських стандартів життя [10].

Недосконалий рівень захисту прав споживачів в країні зумовлено недостатнім рівнем забезпечення: пріоритету інтересів споживачів перед інтересами будь-яких бізнесових, політичних, корпоративних та інших угруповань; прозорості і відкритості в інформаційному просторі державної політики та відповідних дій щодо захисту прав споживачів; соціального діалогу між державою та громадськими організаціями споживачів; поєднанням зусиль урядових та громадських структур у створенні бар'єрів для нечесної підприємницької практики; гарантії захисту споживачів від шкоди їхньому здоров'ю і безпеці; сприяння підвищенню просвіти громадян у сфері їхніх прав, законних інтересів та ефективних механізмів захисту прав споживачів на ринках товарів, робіт, послуг; принципів здорового харчування з урахуванням інтересів нинішніх і майбутніх поколінь.

Наближення України до Європейського Союзу вимагає дотримання відповідних екологічних вимог, гармонізації у сфері правового регулювання охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів для забезпечення продовольчої безпеки, в тому числі через політику сталого споживання та виробництва.

У цілому, в рамках ЄС створено широку нормативну базу регулювання відносин, що стосується забезпечення сталого споживання та використання.

Низка принципів та норм, закріплених у нормативно-правових актах ЄС, придатні для застосування в країнах Східної Європи, проте потребують не простого включення до національного законодавства, а поступової ретельної і вибіркової адаптації. Це зумовлено як особливостями розвитку окремих країн, так і певними вадами, що їх не позбавлене законодавство ЄС у сфері захисту навколишнього природного середовища і природокористування [11].

На теперішній час загальною тенденцією в Європейському та світовому просторі є не лише економічне зростання, а й перехід до екологічно безпечного виробництва. Одним з регулятивних механізмів для такого переходу і є екологічна сертифікація, яка є дієвим інструментом на шляху до безпечного продовольчого розвитку держави. В зв'язку з вищезазначеним невіршеною частиною проблеми залишається відсутність чітких вимог до процедури проведення екологічної сертифікації та відсутність належної нормативної підтримки у вигляді закону [11].

Політика України у сфері сталого споживання та виробництва має бути орієнтована на забезпечення економічного зростання і створення конкурентоспроможної ринкової економіки, поліпшення структури національної економіки на основі інноваційної моделі розвитку, істотного зниження енергоємності валового внутрішнього продукту.

Основними рушійними силами цього процесу повинні стати: розробка Національної концепції продовольчої політики сталого споживання; формування свідомого менталітету екологічно збалансованого споживання та виробництва; активізація дієвих важелів переходу до сталого споживання та виробництва; подальший розвиток секторального партнерства та міжнародної підтримки в цьому контексті.

Споживачі сьогодні починають розрізняти товари, зроблені з урахуванням відповідальності фірм за безпеку і якість продукції та перед станом навколишнього середовища загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, країна потребує радикального підвищення ефективності національного виробництва на основі формування продовольчої політики як запоруки стабільного соціально-економічного розвитку суспільства в довгостроковій перспективі, що забезпечить якісне поліпшення стандартів життя населення. Хоча технологічна база економіки неспроможна дати адекватну відповідь на виклики сьогодення, економічне зростання в Україні стикається з численними обмеженнями, національна економіка потребує адаптації до вимог конкуренції на регіональних та глобальних ринках, що означає підвищення ефективності виробництва, пристосування структури національної економіки до глобальної конкуренції, підвищення рівня наукоємності економіки шляхом масового запровадження

інновацій, сприяння створенню нових видів бізнесу, запровадженню екологічних стандартів виробництва. Охоплюючи широкий спектр національних, економічних, соціальних, демографічних факторів, продовольча політика повинна формуватися за допомогою розробки й реалізації комплексу заходів, спрямованих на:

- розширення виробництва власної продовольчої продукції;
- створення необхідної соціальної, інституціональної та виробничої інфраструктури для сталого забезпечення населення продуктами харчування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Управління якістю у харчовій промисловості із врахуванням Європейського харчового кодексу і міжнародних стандартів / Торстен Михальськи, Франк Ліліє, Анжеліка Досін. – Львів: ПАЮ, 2006. – 336с.
2. Лукінов І.І. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України / І.І.Лукінов // Ін-т аграр.економіки УААН. – К.:ННЦ ІАЕ, 2007. – С.316-325.
3. Концепція економічної безпеки України / Кер. проекту В.М. Геєць. – К.:Логос,1999. – 56с.
4. Ільїна О.В. Право на інформацію про безпеку та якість харчових продуктів / О.В.Ільїна// Право і бізнес. – 2013. – №4. – С.147-152.
5. Крисанов Д.Ф. Проблеми створення та результативність використання систем управління якістю та безпечністю харчових продуктів / Д.Ф.Крисанов// Наукові праці. – К.,2008. – №25, ч.2. – С.110-114.
6. Ліпанова О.А.Формування національної споживчої політики на засадах «зеленої економіки»(на прикладі ринку продовольчих товарів) / О.А.Ліпанова // Економічні інновації:зб.наук.праць. – Одеса,2014. – Вип.58. – С.176-183.
7. Права споживача-захист:споживча практика в ЄС [Електронний ресурс] / Портал споживача. – Режим доступу:http://www.consumerinfo.org.ua/must_know/articles_rights/3954/
8. Європейські системи з якості та безпеки харчових продуктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europreseres.info/special/acther/>.
9. Про захист прав споживачів: Закон України№1023-XI від 12.05.1991р. за станом на 02.12.2012р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №30.
10. Григоренко О.М.Забезпечення якісного харчування населення на засадах інноваційних змін / О.М.Григоренко // Міжн.наук.-практ.конференція «Готельно-ресторанний бізнес:інноваційні напрями розвитку». – К.,2011. – С.67-69.
11. Гордійчук Є.Г.Екологічна сертифікація в системі державного екологічного управління: монографія / Т.П. Галушкіна, Є.Г Гордійчук. – Харків: Бурун Книга, 2010. – 288с.

REFERENCES

1. Torsten Mykhalskyi, Frank Lillie, Anzhelika Dosin (2006) *Upravlinnia yakistiu u kharchovii promyslovosti iz vrakhuvanniam Yevropeyskoho kharchovoho kodeksu i mizhnarodnykh standartiv [Quality management in the food industry, taking into account the European Food Code and international standards]*. Lviv: PAIU. 336 [in Ukrainian].
2. Lukinov, I.I. (2007) *Pro stratehiiu transformatsii APK i zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [About the strategy of transformation of agroindustrial complex and food security of Ukraine]*. In-t ahrar.ekonomiky UAAN. K.:NNTS IAE. 316-325 [in Ukrainian].
3. Heyets, V.M. (1999) *Kontseptsiiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [The concept of economic security of Ukraine]*. K.:Lohos. 56 [in Ukrainian].
4. Ilyina, O.V. (2013) *Pravo na informatsiiu pro bezpeku ta yakist kharchovykh produktiv / O.V.Ilyina [The right to information on the safety and quality of food products]. Pravo i biznes – Law and business. 4, 147-152 [in Ukrainian]*.
5. Krysanov, D.F. (2008) *Problemy stvorennia ta rezultatyvnist vykorystannia system upravlinnia yakistiu ta bezpechnistiu kharchovykh produktiv [Problems of creation and effectiveness of use of quality management systems and food safety]. Naukovi pratsi – Scientific works. K. 25,110-114 [in Ukrainian]*.
6. Lipanova, O.A. (2014) *Formuvannia natsionalnoi spozhyvchoi polityky na zasadakh «zelenoi ekonomiky» (na prykladi rynku prodovolchykh tovariv) [Formation of the national consumer policy on the*

basis of the "green economy" (on the example of the market of food products)]. *Ekonomichni innovatsii – Economic innovation*. Odesa. 58, 176-183 [in Ukrainian].

7. Prava spozhyvacha-zakhyst:spozhyvcha praktyka v ES [Consumer Rights Protection: Consumer Practices in the EU]. www.consumerinfo.org.ua/must_know/articles_rights/3954/ Retrieved from:http://www.consumerinfo.org.ua/must_know/articles_rights/3954/

8. Yevropeyski systemy z yakosti ta bezpeky kharchovykh produktiv [European food safety and quality systems]. www.europreserses.info/special/acther/. Retrieved from: <http://www.europreserses.info/special/acther/>.

9. Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrayiny №1023-KHI vid 12.05.1991r.[On Protection of Consumer Rights: Law of Ukraine No. 1023-XI dated May 12, 1991] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1991. 30 [in Ukrainian].

10. Hryhorenko, O.M. (2011) Zabezpechennia yakisnoho kharchuvannia naseleння na zasadakh innovatsiinykh zmin [Provision of high-quality food on the basis of innovative changes]. *Mizhn.nauk.-prakt.konferentsiia «Hotelno-restoranni biznes:innovatsiini naprshamy rozvytku» – Internship-Practical Conference "Hotel and Restaurant Business: Innovative Directions of Development"*. K. 67-69 [in Ukrainian].

11. Hordiichuk, YE., Halushkina, T.P. (2010) *Ekolohichna sertyfikatsiia v systemi derzhavnoho ekolohichnoho upravlinnia: monohrafiia [Ecological certification in the system of state ecological management: monograph]*. Kharkiv: Burun Knyha. 288 [in Ukrainian].